

POHYB VÝCHODNÉHO FRONTU (AUGUST 1914—MÁJ 1915) A JEHO DOSAH A OHLAS NA SLOVENSKU

MARIÁN HRONSKÝ

HRONSKÝ, M.: Move of the Eastern Front (August 1914—May 1915) and Its Impact and Response in Slovakia. *Vojenská história*, 1, 1, 1997, pp 23–32, Bratislava.

Study deals with events in the Eastern Front during the World War I. This problemacy has been elaborated in the Slovak historiography only marginally until now. The author of the contribution in the 1st part observes the Eastern front movement from August 1914 in all its complexity. In the 2nd part, especially on the base of the period print, notices response and the impact of these military events in Slovakia. He follows several directions, through which the Slovak society perceived the development of the front battles. It continues the battle deployment and official evaluation of the Slovak soldiers of V. and VI. Corps sacrifice, who fought during this period within I. and 4. Army. The author does not omit the Russian soldiers' behaviour in the occupied Slovak territory and provides also plastic picture of its military destruction.

Military History. Slovakia, World War I (August 1914—May 1915) move of the Eastern Front and Its Impact on Slovakia.

Na konci júlovej krízy roku 1914 sa dostali k slovu vojaci — začala sa „Veľká vojna“. Na začiatku konfliktu nikto nemohol vedieť, ako sa skončí, no už niekoľko dní po vypovedaní vojny Srbsku bolo jasné, že sa premenila na svetový konflikt. V nasledujúcich štyroch rokoch sa stala podmieňujúcim a určujúcim faktorom celoeurópskeho i celosvetového diania. Pritom najzjavnejším ukazovateľom vojnového súperenia dvoch nepriateľských zoskupení — ústredných mocností a Dohody — boli výsledky priamych bojových stretnutí, čiže pohyb, prípadne ustrnutie frontov.

Výraznejšie a zároveň dramatickejšie sa to prejavovalo v prvom období vojny, keď sa viedla ešte z nahromadených zásob: jednotlivé armády nepriateľských blokov sa usilovali realizovať strategické plány a zvlášť ústredné mocnosti na čele s Nemeckom sa usilovali rozhodnúť o víťazstve bleskovými údermi. No po počiatočnom období manévrovania, ktoré sa skončilo v posledných mesiacoch roku 1914, nastalo vyčerpávajúce obdobie pozíčnej, zákopovej vojny, ktorá svojimi hrôzami a množstvom ľudských obetí prekonalá všetko, čo ľudstvo v dejinách vojnových stretnutí zažilo. Predpoklady na krátku vojnu sa ukázali nereálne a vojna začala nadobúdať zdĺhavý charakter.

Na rozdiel od západného frontu (kde sa už v priebehu roka 1914 prešlo od manévrového k pozíčnému spôsobu vedenia bojovej činnosti a roku 1915 sa velenie vojsk Francúzska a Anglicka rozhodlo prejsť do strategickej obrany s cieľom získať čas na rozvívanie vojnovéj výroby a na prípravu záloh) vojna na východe nikdy nedosiahla takú vyhranenosť zákopovej vojny ako na západe. Systém zákopov sa tu najmä zo začiatku opieral viac o toky riek a konfiguráciu terénu. Tak isto nebol všade vybudovaný do hĺbky a jeho obsadenie vojskami nebolo také rovnomerné a intenzívne ako na západe. Bolo to dané predovšetkým ďaleko menšou hustotou súperiacich armád vzhľadom k dĺžke frontovej čiary. Svoj vplyv mali aj menšie civilizačné zásahy do krajiny — redšia sieť železníc a ciest, nižšia hustota osídlenia a pod. Aj z týchto dôvodov bolo na východe ľahšie prelomiť front a po prielome sa ľahšie manévrovalo. Išlo výhradne o pešie presuny s výnimkou pomocných, obvykle obchvatných presunov jazdeckých útvarov. Nedostatočná hustota železníc, najmä na ruskej strane, sťažovala rýchle sústredenie záloh. Napokon nevelké možnosti na obchvatné operácie a schopnosti obrancov vyrovnáť prevahu síl útočníka spôsobili, že obrana nad útokom prevážila. A tak ku zákopovej vojne sa

prešlo aj na východnom fronte, a to viac-menej z tých istých dôvodov ako na západe. V situácii, keď neexistovali prostriedky na bezpečné presuny vojsk do hĺbky nepriateľského tyla, vojna sa zmenila na nezmyselný bitúnok. Celé štyri roky jej trvania sa márne hľadali prostriedky na operačný prielom, ktorý by sa dal strategicky využiť.¹⁾

Na východe sa najskôr rozohoreli boje vo Východnom Prusku a v Haliči. Vo Východnom Prusku sa nachádzala 8. nemecká armáda pod velením generála Prittwitza s úlohou zadržať ruský útok do prísunu nemeckých vojsk z Francúzska a podporiť útok rakúsko-uhorskej armády v Haliči. Proti nej stál Severozápadný front pod velením generála Žilinského s dvoma armádami: 1. ruskou armádou generála Rennenkampfa na Nemene a 2. ruskou armádou generála Samsonova na Narve. Ruské najvyššie velenie sa rozhodlo pre predčasnú ofenzívu (hoci vojská ešte neboli sústredené), aby čo najviac odľahčili brániacim sa francúzskym vojskám na západe. Podľa rozkazu generála Žilinského z 13. augusta 1914 mali ruské vojská odrezať nemecké sily od Kráľovca (Kaliningrad) a zaútočiť na Vislu. Na základe toho začala 17. augusta 1. armáda postupovať severne od Mazurských jazier a 2. armáda južne od nich. 8. nemecká armáda generála Prittwitza sa najskôr postavila proti 1. ruskej armáde, ale po boji pri Gumbinnene (19.—28. augusta) bola nútená s ťažkými stratami ustúpiť, najmä keď 2. ruská armáda začala ohrozovať jej pravý bok. Ešte 22. augusta generála Prittwitza odvolali a na jeho miesto prišiel generál P. Hindenburg s generálom E. Ludendorffom ako náčelníkom štábu. Zároveň sa začal presun dvoch peších zborov a jednej jazdeckej divízie z francúzskeho frontu. Tieto sily však dorazili do Východného Pruska až začiatkom septembra 1914.²⁾

Keď Hindenburg sústredil svoje zoskupenia, rozhodol sa zaútočiť podľa Ludendorffovho plánu najskôr na 2. ruskú armádu generála A. V. Samsonova, ktorá bojovala odtrhnuto od 1. ruskej armády. Podarilo sa mu ju v bojoch pri Tannenbergu (23.—31. augusta) obklúčiť a zničiť. Takto nekoordinovaná činnosť oboch ruských armád (svoju úlohu zohralo aj odpočúvanie nešifrovaných ruských rádiových depeší i fakt, že nemecký generálny štáb podrobne poznal plán obidvoch ruských armád dávno pred vojnou) umožnila Hindenburgovi poraziť a zatlačiť aj 1. ruskú armádu na sever od Mazurských jazier. Stalo sa tak medzi 5.—15. septembrom, keď zasiahli do bojov aj nemecké posily prisunuté z Francúzska.³⁾ Tieto víťazstvá slabšej 8. nemeckej armády nad početne silnejším, ale rozdeleným ruským vojskom, založili nacionalistický kult Hindenburgovej a Ludendorffovej osobnosti, ktorý zohral vo vojnovnej i povojnovej politike Nemecka významnú úlohu.

Na haličskom úseku východného frontu boli ruské vojská podstatne úspešnejšie. Veleniteľstvu Juhozápadného frontu podliehala (od severu k juhu) 4., 5., 3. a 8. armáda — spolu 31 peších, 10 jazdeckých divízií a 1412 diel. Rakúsko-uhorské velenie proti nim postavilo (opäť od severu k juhu) 1., 4. a 3. armádu s Kövesovou armádnou skupinou, ktorá patrila k neúplnej 2. armáde. Na severe sem bol ešte začlenený nemecký Woyrschov zbor Landwehru, a tak spolu celé zoskupenie tvorilo 36 peších a 12 jazdeckých divízií a 2032 diel.

Úmyslom rakúsko-uhorského velenia, ktoré sa rozhodlo zaútočiť prvé, bolo prekvapiť ešte nesústredené ruské sily, čo podporila aj žiadosť nemeckého velenia o urýchlenie operácií po bitke pri Gumbinnene. Tak isto Francúzi žiadali ruské velenie o urýchlenie

¹KŘÍŽEK, J. a kol.: První světová válka. Praha 1968, s. 81 a 86—87; KOLLÁR, P. a kol.: Dejiny vojen a vojenského umenia. Praha 1989, s. 60—61.

²První světová válka, c. d., s. 83—84.

³Podrobnejšie pozri Istorija pervoj mirovoj vojny 1914—1918. Tom I. Moskva 1975, s. 316—327. Tiež HEŘTOVÁ, I.: Zákopová válka. Praha 1983, s. 34—74.

akcií, a tak obidve strany začínali boje na žiadosť svojich spojencov s nedostatočne pripravenými armádami. Rusi postupovali so 4. armádou generála Salza a 5. armádou generála Plevého zo severu a s 3. a 8. armádou z východu sústredene na Przemysl a Lvov. Rakúsko-uhorské vojská sa usilovali čeliť obidvom prúdom, čo sa 1. armáde generála Dankla a 4. armáde generála Auffenberga spočiatku i darilo, no koncom augusta ich odpor ochabol. Na južnom krídle utrpela 3. rakúsko-uhorská armáda generála Brudermana na Kövesova skupina porážku a museli ustúpiť. Po prisunutí 2. armády generála Böhma—Ermolliho zo srbského frontu sa ešte rakúske velenie pokúsilo zaútočiť v priestore Lvova, ale bezvýsledne. Ruské vojská posilnené 9. armádou (generál P. A. Leščickij) začali z varšavského smeru ohrozovať tylo rakúsko-uhorských armád pri Lvove. Zároveň 5. ruská armáda začala obchvacovať 4. rakúsko-uhorskú armádu. Preto 11. septembra nariadilo rakúske velenie všestranný ústup za Dunajec a ruské vojská 15. septembra obkľúčili Przemysl.⁴⁾ Straty rakúsko-uhorských vojsk boli veľké: 250 000 padlých a ranených a do 100 000 zajatých. Ruské straty boli 190 000 padlých a 40 000 zajatých.⁵⁾ Medzi Rakúsko-Uhorskom a Nemeckom vzniklo po porážke v haličskej bitke vážne napätie. Rakúsko-uhorská strana obviňovala Nemcov zo zrady spoločných záujmov, predovšetkým z toho, že po víťazných bojoch vo Východnom Prusku neurobili nič v prospech ustupujúcich rakúskych armád a namiesto toho prenasledovali zvyšky ruských vojsk. Po ťažkej porážke v Haliči sa habsburská monarchia dostala do nezávideniahodného postavenia akejsi pomocnej sily, ktorú museli čoraz viac podopierať nemecké odieľy.

Dňa 18. septembra 1914 sa nemecké velenie s rakúskym dohodlo na spoločnej ofenzíve v južnom Poľsku. Nemci sformovali 9. armádu generála Beneckendorffa, ktorá 28. septembra zaútočila z priestoru Katovice – Bytom smerom na Ivangorod (Deblin) a južné opevnenie Varšavy. Súčasne prešli do ofenzívy i vojská 1., 4., 3. a 2. rakúsko-uhorskej armády v Haliči. 3. armáde sa dokonca podarilo zatlačiť Rusov od Przemysla, ale v tom čase už zaútočili aj vojská 4. a 2. ruskej armády medzi Varšavou a ústím Sanu proti nemeckým kolónam zo Sliezska. Z nasledujúcich bojov sa vyvinula tzv. varšavsko-ivangorodská operácia, v ktorej boli Nemci prinútení ustúpiť späť do Sliezska. Po ruskom útoku v Haliči ustúpili rakúsko-uhorské jednotky znovu až ku Karpatom a Przemysl bol znovu obkľúčený.⁶⁾

Už v priebehu bojov, ktoré sa odohrávali v októbri 1914, nemecké hlavné velenie zmenilo názor na vedenie bojov na východnom fronte i predstavu, že ide o vedľajšie bojisko. Keď sa potom na západe zákopová vojna stabilizovala, Nemci preniesli ťažisko vojny na východný front a presunuli sem zo západného frontu 8 peších a 6 jazdeckých divízií a zbory Landsturm a Landwehru. Generál P. Hindenburg bol 11. novembra vymenovaný za hlavného veliteľa všetkých nemeckých vojsk na východe. Už pod jeho hlavným velením prelomila 11. novembra posilnená a novo organizovaná 9. armáda v priestore medzi Poznaňou a Toruňom severné krídlo ruského Juhozápadného frontu a zatlačila ho na juh k Lodži. V tejto tzv. lodžskej operácii sa 17. novembra rozohreli najprudšie boje, ale Nemcom sa nepodaril obchvat ruských vojsk. Boje na línii východne od Lodže utíchli až v polovici decembra, keď sa obojstranne vyčerpané armády zakopa-

⁴HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1967, s. 26—27.

⁵Podľa Istorija pervoj..., c. d., s. 352 straty rakúsko-uhorskej armády sa pohybovali okolo 400 000 mužov (vrátane 100 000 zajatcov). Ruské vojská stratili 230 000 vojakov. Conrad von Hötzendorf vo svojich pamätiach uvádza, že v dôsledku haličskej porážky stav niektorých rakúsko-uhorských plukov klesol pod 1400, 800, ba dokonca i na 400 mužov. (HÖTZENDORF, Conrad von: Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Band 4. Wien 1923, s. 903).

⁶První světová válka, c. d., s. 85—86.

li. Sústredenie ruských síl pri Lodži využilo rakúsko-uhorské velenie. Rakúsko-uhorské vojská zatlačili ruské jednotky, ktoré prenikali ku Krakovu a medzi 15.—17. decembrom ich pri Limanovej (východne od Krakova) porazili. Tým sa rakúsko-uhorskému veleniu podarilo posunúť líniu frontu v Haliči k Dunajcu a v južnom Poľsku na čiaru riek Pilica – Nida. Aj tu sa začali armády zakopávať, a tak sa aj na východnom fronte prešlo k istej forme zákopovej vojny. Na prelome rokov 1914—1915 sa čiara dotyku tiahla od Kurského zálivu pozdĺž východného Pruska, západne od Varšavy, východne od Lodže a odtiaľ na juh pozdĺž severného úpätia Karpát, južne od Lupkovského a Duklianskeho priesmyku až k rumunským hraniciam.⁷⁾

Bojovej činnosti ruských, rakúsko-uhorských i nemeckých vojsk v Karpatoch na prelome rokov 1914—1915 sa podrobnejšie venuje niekoľko odborných štúdií.⁸⁾ My sa obmedzíme na základné konštatovanie, že od konca septembra 1914, keď sa ruské vojská objavili v predhorí Karpát, visela nad Rakúsko-Uhorskom hrozba ich vpádu do Karpatskej kotliny. Do mája 1915 jednotky 8. armády generála A. Brusilova dva razy prenikli na územie Slovenska a obsadili vyše sto obcí v Šarišskej župe a aj severo-východný kút Zemplínskej župy. Treba však dodať, že na druhom vpáde sa zúčastnili aj jednotky 3. armády generála Radka Dimitrijeva. Zimné boje v ťažkom horskom teréne si vyžiadali obrovské obete. V horách vlastne každý úsek frontu predstavoval špecifické, osobitné vojnové územie, v ktorom bol každý presun mimoriadne náročný. Čiara dotyku sa pod tlakom bojovej aktivity jednej alebo druhej strany pružne menila, a tak tento spôsob boja v Karpatoch rakúski dôstojníci priliehavo nazvali „Gumi-krieg“ (gumová vojna).

Celý karpatský front sa znovu dal do pohybu až ku koncu januára 1915. Vyvolala ho tvrdošijná viera nemeckého a rakúskeho velenia v možnosť veľkých obchvatných operácií. Preto nemecký a rakúsky štáb vypracoval plán operácie s cieľom obklúčiť ruské sily zbievavými údermi rakúsko-uhorských vojsk v Karpatoch a nemeckých vojsk vo Východnom Prusku. Rakúšania stiahli zo srbského a poľského frontu početné sily a z nemeckých a rakúskych síl vytvorili novú, tzv. Južnú armádu (6 peších a 2 jazdecké divízie) pod velením nemeckého generála Linsingena. A práve Južná armáda s 3. rakúskou-uhorskou armádou vytvorili hlavnú údernú skupinu, ktorá 23. januára začala ofenzívu v priestore Užockého priesmyku a Mukačeva. Keďže aj Rusi sa tu chystali na ofenzívu smerom na Budapešť, rakúsko-uhorské vojská narazili na tuhý odpor a nepodarilo sa im prejsť cez hrebene Karpát. Ešte o mesiac neskôr (27. februára) sa 2. a 3. rakúsko-uhorská armáda pokúsila o prielom, aby oslobodila Przemysl, ale aj tento pokus stroskotal a Przemysl sa 22. marca vzdal. Jeho posádka (asi 150 000 mužov) bola zajatá. Istý úspech na rakúsko-uhorskej strane dosiahla iba armádna skupina na najkrajnejšom krídle, keď vytlačila ruské vojská z Bukoviny. Po vyčerpaní tlaku rakúskych vojsk však prešli ruské vojská, menovite 8. armáda (Brusilovova), do protiofenzívy. No ani tento útok nebol dostatočne rázny, a tak koncom apríla boje v Karpatoch ustali, pričom pôvodná frontová línia sa veľmi nezmenila.⁹⁾

Nemecké vojská vo Východnom Prusku (v rámci uvedenej obchvatnej operácie) začali postupovať až po začiatku bojov v Karpatoch (7. a 8. februára) a podaril sa im ús-

⁷⁾Tamže, s. 86. Podrobnejšie pozri *Istoriajia pervojny...*, c. d., s. 374—383.

⁸⁾SLEPCOV, I.: *Boje ruskej armády v Karpatoch 1914—1915*. *Historia Carpatica*. Košice, Roč. 1982, č. 13; K problematike 1. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914—1915. In: *Historie a vojenství*, Roč. XLII (1993), č. 3, s. 55—78. Pozri tiež HRONSKÝ, M.: *Slovensko pri zrode Československa*, c. d., s. 27—31.

⁹⁾První světová válka, c. d., s. 100—101.

pešný obchvat 10. ruskej armády, ktorú do 22. februára obklúčili. Tento fakt posilnil v Nemecku pozície tých, ktorí boli presvedčení o možnosti rozhodujúceho víťazstva nad Ruskom, aj keď bolo čoraz zrejmejšie, že Rusko s jeho takmer nevyčerpatelnými ľudskými zdrojmi nemožno poraziť v jednej veľkej bitke. Nemecké velenie si tiež ujasnilo, že obchvatná operácia, v ktorej jednu časť kliešťa by tvorili rakúsko-uhorské armády, je nemysliteľná. Naopak, Rakúsko-Uhorsku bolo treba v Karpatoch urýchlene pomôcť, lebo jeho armáda tu už stratila do 600 000 mužov (z toho 100 000 mŕtvych). Potrebovalo účinnú pomoc tým skôr, že mu hrozila vojna na ďalšom fronte — talianskom. Preto bola na východe naplánovaná nová útočná operácia, ktorá sa už nepripravovala ako nový strategický obchvat, ale ako operácia s obmedzenými cieľmi. Jej hlavnou úlohou bolo na dlhší čas ochromiť ruský odpor.

Veleniu ústredných mocností sa podarilo pripraviť prielom v priestore Gorlíc (na severnom úpätí Karpát západne od Jasla), kde nepozorovane sústredilo veľké sily zo západného frontu (8 divízií), z ktorých vytvorili novú nemeckú armádu. Zoskupeniu spolu so 4. rakúsko-uhorskou armádou velil nemecký generál August Mackensen.

Práve spojenie dvoch armád vytvorilo údernú päť operácie (čo ruské velenie podceniť) a 2. mája 1915 úspešne prelomilo front v priestore 3. ruskej armády generála Radka Dimitrijeva.¹⁰⁾ Čo sa nepodarilo obchvatnými operáciami na začiatku roka, dosiahlo sa jednorazovým prielomom. Pritom veľký prielom zasa poskytol možnosť obchvatu, lebo odkryl boky a tylo ruských armád. Ruské vojská boli prinútené na juhozápadnom fronte v Karpatoch i Haliči rýchlo ustupovať a 22. júna padol Lvov. Všeobecný ústup pokračoval a zastavil sa až koncom septembra 1915. Rusko stratilo Halič, celé Poľsko, Litvu, časť Lotyšska a Bielej Rusi. Napriek tomu vojna na východe nebola ani zďaleka rozhodnutá.

Spomínané pohyby východného frontu v prvej etape vojny sa na Slovensku sledovali so zvýšenou pozornosťou už z viacerých hľadísk. Slovenskí vojaci (zmobilizovaná najaktívnejšia časť obyvateľstva Slovenska) boli prednostne nasadení práve na východnom fronte. Obidva armádne zbory zo Slovenska (V. bratislavský a VI. košický) boli zaradené do zostavy 1. a 4. rakúsko-uhorskej armády a krváčali najskôr na pláňach Haliče a potom v Karpatoch. Trenčiansky 71. peší pluk (80 percent Slovákov) a bratislavský 72. peší pluk (65 percent Slovákov) bojovali v rámci 1. armády generála Viktora Dankla — v radoch 27. brigády 14. pešej divízie V. zboru. V tejto 1. armáde, v rámci 37. honvédskej pešej divízie, bojoval aj 15. trenčiansky (70 percent Slovákov) a 14. nitriansky (18 percent Slovákov) honvédske peší pluk. Podobne ako v rámci 73. brigády tu bojoval 13. honvédske peší pluk (38 percent Slovákov) z Bratislavy.

Slovenské pluky VI. košického zboru boli zasa organizačne začlenené do 4. armády generála Mórica Aufenberga: 67. prešovský peší pluk (60 percent Slovákov) bojoval v rámci 54. brigády 27. pešej divízie a v rámci tejto divízie bojoval aj lučenecký 25. peší pluk (16 percent Slovákov) a lučenecký 29. prápor poľných strelcov (40 percent Slovákov).

Užhorodský 66. peší pluk (52,5 percenta Slovákov) patril zasa do zostavy 29. brigády 15. pešej divízie a v rámci tejto divízie bojoval i miškovský 65. peší pluk (23 percent Slovákov). V rámci 4. armády bojovala aj 39. honvédska pešia divízia, ktorej súčasťou bol aj košický honvédske 9. peší pluk (37 percent Slovákov) a banskobystričský 16. honvédske peší pluk (22 percent Slovákov).¹¹⁾

¹⁰⁾Podrobnejšie pozri: Gorlickaja operacia. Zborník dokumentov Moskva 1941, s. 45—64, Istorija pervoj mirovoj vojny. Tom II, Moskva 1975, s. 31—33.

¹¹⁾HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. c. d., s. 30—31.

Takto od bleskového víťazstva ústredných mocností (čo sľubovala vojnová propaganda) na východnom fronte závisel aj skorý návrat slovenských vojakov domov – na jarné práce v poľnohospodárstve. Prvé bojové úspechy pri Krasniku, Rudniku či Komarowe to zdanelivo nasvedčovali, a tak ich ohlas na Slovensku bol nemalý. Rakúsko-uhorské velenie si v prvom období vojny pochvalovalo poslušnosť slovenských vojakov na frontoch. Napríklad slovenské jednotky V. bratislavského armádneho zboru už začiatkom septembra 1914 dostali pochvalu od hlavného veliteľa arcikniežata Fridricha¹²⁾ a svoju pochvalu na ich adresu vyslovil ešte dva razy. Aj generál Svätózár Borojevič, pôvodne veliteľ VI. košického zboru, sa koncom októbra 1914 pred vojenskými dopisovateľmi vyjadril, že jeho chrabrí vojaci sú skutočne „nádherný materiál“.¹³⁾ Dokonca sám náčelník generálneho štábu maršal Conrad v jednom zo svojich elaborátov o vnútroptickej situácii v monarchii, ktoré posielal vojenskej kancelárii cisára, následníkovi trónu Karolovi a ministrovi vojny, 17. decembra 1915 v časti venovanej Slovákom konštatoval, že „bojovali hrdinsky a často javili oduševnené zmýšľanie, patriotizmus a vernosť dynastii“.¹⁴⁾

O boji slovenských vojakov na východnom fronte sa veľmi priaznivo vyjadrovala aj rakúska tlač. Napríklad polouhradný Reichpost v 426. čísle napísal: „Chrabří Slováci na severnom bojišti dokázali, že vedia za zdedený panovnícky dom zmužile umrieť. V nich spojuje sa rasová tvrdosť, ktorá ani pri veľkých stratách sa nekláti, s elánom, ktorý robí útoky našej armády nezadržateľnými. Prešporský 72. pluk, ktorý pozostáva najviac zo Slovákov, dal dôkazy svojho hrdinstva. S ním zarovno vyznamenali sa košické vojská VI. armádneho zboru pod Borojevičom, tiež z väčšej časti Slováci. I vojská V. armádneho zboru pod Puhallom, kde sú väčšinou Slováci, sa skvelo vyznamenali. Honvédske pluky 15. v Trenčíne a 13. v Prešporku je zložený najviac zo Slovákov. Tieto slovenské pluky vyvrátili hrdinskými skutkami všetky lži, ktoré hovorili o ich nespoľahlivosti.“¹⁵⁾ Časopis Die Neue Zeitung zasa doslova napísal: „Rozhodnutie vo veľkej bitke u Komarova priniesli Slováci pod velením starého rytiera generála Borojeviča.“¹⁶⁾

Uznanlivé články priniesli i niektoré maďarské časopisy poukazujúce na obetavosť a vernosť Slovákov uhorskej vlasti a monarchii. Napríklad časopis Kraján uverejnil 24. decembra 1914 nadšenú správu veliteľa 71. pešieho pluku Zikmunda Preya o obetavosti slovenských vojakov tohto pluku v bojoch na haličskom úseku frontu. Dopisovateľ časopisu Világ v článku, ktorý napísal priamo v armádnom tlačovom stane, sa zasa vyjadril, že „naše slovenské pluky pod generálom Borojevičom tam na brehoch Hučvy ukázali, že popri húževnatosti a zdržanlivosti majú i zápalčivý temperament vo veľkých chvíľach, keď rozkaz znie, útočiť“.¹⁷⁾ Peštianske noviny Alkotmány priniesli začiatkom apríla 1915 dokonca obsiahlejší článok o Slovákoch vo vojne, v ktorom sa okrem iného píše: „Slováci v dobe obrovskej vojny a bojov národov skvelo dokázali svoje pradávne, výborné cnosti... Slováci ani na bojišti nezaostávali. Prešporský 72. pluk, zväčša Slováci, pod vedením plukovníka Vossala veľmi hrdinsky bojovali pod Rudnikom. Nie menej ako 117 medajlí za chrabrosť vydobyl si 72. pluk. Každá čata piateho kóru pozostávajúceho zo západných Slovákov, dokázala sa čo najskvelejšie. A čo vykonal Borojevič so se-

¹²⁾Národné noviny, 12. 9. 1914.

¹³⁾Tamže, 24. 10. 1914.

¹⁴⁾MARTINEK, F.: Maršal Conrad z Hötendorfu o Slovákoch. In: Prúdy, roč. 12 (1928), č. 8, s. 494—495.

¹⁵⁾Reichspost, 6. 9. 1914.

¹⁶⁾Národné noviny, 10. 9. 1914 – článok prevzatý z Die Neue Zeitung.

¹⁷⁾Národné noviny, 24. 9. 1914.

vero-východnými Slovákmi 6. kóru, to bude na stránkach svetovej histórie plamennými literami zapísané. Ale i ako domobranci v 15-tom trenčianskom a 13-tom prešporskom pluku domobraneckom, taktiež v lučenskom pluku (ktorý si tiež 40 medailí za chrabrosť vydobil), Slováci vynikali hrđinstvom a smelostou. A to tiež každý vie, že i čiastku obrancov Przemyslu tvorili slovenskí landšturmisti. Z roľníckeho stavu pochodiaci slovenský vojak je nepremožiteľný. Smelostou, prísnu kázňou a poctivosťou svojou Slováci stali sa elitným vojskom, ktoré sa hodí nielen na útok, ale svojou národnou povahou výborné je aj na obranu. Pravda, Slováci utrpeli veľké straty — dodáva časopis.¹⁸⁾ Zrejme moc zavádzajúce nebudú aj niektoré údaje, že v prvom roku vojny Slováci boli hlavným velením rakúsko-uhorskej armády hodnotení ako najspoľahlivejšia národnosť — teda i Nemci a Maďari zostávali za nimi.¹⁹⁾

V priebehu vojny sa písalo aj o neúmerne vysokých stratách slovenských vojakov v Haliči a Karpatoch. Slovenské časopisy starostlivo sledovali, vyhľadávali a registrovali všetky správy, kde sa s pochvalou a s uznaním hovorilo o udatnosti, obetiach i vyznamenaniach slovenských vojakov. Preto sa v prvých rokoch vojny v slovenských národnopolitických kruhoch objavila aj istá tendencia vyťažiť z boja Slovákov na fronte nejaký politický kapitál. Asi v tom zmysle, že za obetavý boj a služby vlasti a dynastii vo vojne si Slováci zaslúžia mierne ústupky v národnej a sociálnej oblasti (zavedenie slovenčiny do stredných škôl, volebné právo pre všetkých vojakov, opatrenia na podporu rodín vojakov, výkon poľnohospodárskych prác doma a pod.) Táto tendencia, ktorá volala po akomsi „nacionálnom zmierení“ Slovákov a Maďarov a jej hlavným iniciátorom bol jediný slovenský poslanec F. Juriga, nenašla na maďarskej strane odozvu a maďarské vládne kruhy ju ignorovali. Aj to zohralo svoju úlohu v presvedčení Slovákov, že v rámci Uhorska už nemôžu hľadať svoju budúcnosť. Napokon, hovorí o tom aj jedna štúdia o slovenských politických pomeroch cez vojnu, na ktorú Hlavné veliteľstvo armády (AOK) upozornilo koncom mája 1918 aj cisára Karola. Podľa nej „pri vypuknutí vojny a tiež neskôr kmitala (dämmerte) medzi slovenskou inteligenciou a v národne uvedomelej časti slovenského ľudu nádej, že uhorská vláda prihlíadnuc k vernosti a lojalite Slovákov, zachovávanými napriek tomu, že išlo o boj proti ruským spolubratom, bude v liberálnom duchu revidovať národnostnú politiku... Ale keď uhorská vláda o národnostnej politike konzekventne mlčala“ — ba naopak išla proti inojazyčným národnostiam v Uhorsku — „nastalo vytriezvenie“.²⁰⁾

Od konca septembra 1914 sa pozornosť Slovenska upierala na východný front aj z ďalšieho dôvodu — bolo to potenciálne, respektíve bezprostredné ohrozenie územia frontovými bojmi. Prvú správu o príchode Rusov do karpatských priesmykov priniesli Národné noviny už 29. septembra 1914 ako prevzatý oznam Budapešti Tudósító z 27. septembra o zmarenom ruskom vpáde: „Jednotlivé menšie ruské oddelenia, ako sa zdá, chceli sa pokúsiť o diverziu pri tatranských priesmykoch. Včera pri Užockom priesmyku boli menšie bitky s našimi k obrane doliny poslanými malými oddielmi, pri čom Rusi boli odrazení...“²¹⁾ Potom sa už vývoju situácie na fronte v Karpatoch venovala náležitá pozornosť. Pribúdali správy o panickom úteku obyvateľstva i úradov z východného Slovenska, množili sa vyhlásenia, tresty a opatrenia úradov proti šíriteľom poplašných

¹⁸Alkotmány, 10. 4. 1915.

¹⁹HAVEL, P.: K otázce bojové morálky českých vojáků v počáteční fázi světové války. In: Od Sarajeva k Velké válce, sv. II, Praha 1995, s. 53.

²⁰MARTINEK, F.: Co věděla rakouská vojenská správa o slovenském odboji. In: Průdy, roč. 13 (1929), s. 380—381.

²¹Národné noviny, 29. 9. 1914.

správ, pričom vojnová propaganda sa usilovala zľahčovať nebezpečenstvo a udržiavať vieru obyvateľstva, že rakúsko-uhorskej armáde sa podarí zastaviť všetky útoky ruského vojska na hraniciach Uhorska.

Začiatkom decembra 1914 sa však už aj ministerský predseda gróf Štefan (István) Tisza obrátil telegramom na županov stolíc „ruskou inváziou priamo ohrozených“ s výzvou: „Ponevác som sa dozvedel, že značná časť obyvateľstva stolice na chýr o bojoch v karpatských priesmykoch, chce ujsť, prosím vašu osvietenosť cestou miestnych novín alebo na iný súci spôsob obecenstvo presvedčiť o nebezpečí takého pokračovania. Odhlídnuc od toho, že v krátkom čase i tento druhý ruský útok odrazíme, je pre obyvateľstvo miest a dedín, ktoré sú vystavené eventuálnej okupácii Rusov, omnoho užitočnejšie, keď ostanú doma... lebo uprchlíci v zime a voči terajšej drahote budú vystavení omnoho väčším útrapám a biedam.“ Lebo vraj i počas prvého ruského útoku (napr. v Marmaróši) sa ukázalo, „že len majetok uprchlíkov je vystavený skaze. Rusi nenapadli ostavších doma ani osobne, ani nemárnili ich majetok.“²²⁾ Tiež gróf Július (Gyula) Andrassy „hrdinsky“ vykladal v parlamente, že bol priamym svedkom bojov okolo Humenného, kde bol jeho kaštieľ. Ostal nedotknutý (okrem porozbýjaných okien) napriek tomu, že Rusi okolo neho táborili. Ako Andrassy tvrdil: „Domy ktorých majitelia doma ostali, ostali nedotknuté.“²³⁾ Ten istý Andrassy sa však už v októbri 1914 v časopise *Pesti Napló* pokúsil pripraviť obyvateľstvo na eventualitu, že celé územie Uhorska sa môže stať bojiskom v záujme konečného strategického víťazstva, ktoré je rozhodujúce: „Keď bude i v našej krajine boj, ale inde zvíťazíme, škody nám narobené ľahko nahradíme.“²⁴⁾ Tieto a podobné vyhlásenia a názory publikovala aj slovenská tlač.

V zimných mesiacoch 1914—1915 sa časť územia východného Slovenska skutočne stala operačným pásmom armád východného frontu.²⁵⁾ No nielen prítomnosť ruského vojska vo východoslovenskom pohraničí, ale aj mohutné sústredenie rakúsko-uhorských vojsk, ktoré si tu pripravovali vhodný nástupný priestor na protiofenzívu, a napokon i samotné boje, poznamenali tento kraj na dlhé roky. Azda najautentickejšie svedectvo o spustošení tohto kraja podal Albert Berzeviczy, predseda maďarskej akadémie, ktorý sa ako šarišský rodák vydal 6 dní po odchode Rusov na cestu po kraji. Jeho obsiahlejšiu správu uverejnili aj *Národné noviny* (1. júna 1915) pod názvom *V Šariši po odchode Rusov*. Okrem iného sa v nej píše, že zo Šariša Rusi odtiahli v noci z 5. na 6. mája a pisateľ pochodil tie kraje župy, ktoré Rusi štyri mesiace držali: „Do Šariša Rusi prvý raz vtrhli na počiatku decembra; opanovali spolu s Bardejovom šesťnásť obcí, ale sa neudržali dlho. Po druhý raz zjavili sa na konci decembra. Vtedy nedostali sa k Bardejovu; prišli Duklianskym priesmykom, obsadili dolinu Ondavy, odtiaľ celú polnočno-východnú časť Šarišskej stolice, spolu s polnočno-západným kútom Zemplína, a držali ju

²²Tamže, 5. 12. 1914. Je však tiež pravda, že v niektorých prípadoch rakúsko-uhorské vojsko samo dalo obce na frontovej línii vystahovať. Ako napríklad Zborov, ktorý 24. marca 1915 rakúsko-uhorské vojsko náhle opustilo a zostala tam iba malá jednotka, ktorá vyzvala občanov, aby okamžite vyprázdнили domy a opustili obec. „Ba ani nečakali, kým sa obyvateľstvo z domov vstahuje a už aj tieto zapalovali... A medzitým, čo farár Jozef Vaško sám dokončoval v kostole sv. Margity sviatočné bohoslužby (sviatok Zvestovania Panny Márie — pozn. autora) opúšťali Zborov za strašného revu kanónov celé karavány obyvateľov dvojakým smerom: jedni utekali k Bardejovu, druhí do Stebníka a Stebnickej Huty“ — píše sa v miestnej kronike. (Pozri SLEPCOV, I.: Obyvatelia severovýchodnej oblasti východného Slovenska v období I. svetovej vojny 1914—1915. In: *Vojenské obzory*, Roč. 3, 1996, H, s. 47).

²³*Národné noviny*, 3. 12. 1914.

²⁴Tamže, 8. 10. 1914.

²⁵Konkrétnejšie k tomu pozri poznámku č. 8. Tiež HRONSKÝ, M. — KRIVÁ, A. — ČAPLOVIČ, M.: *Vojenské dejiny Slovenska (1914 — 1939)*, IV. zv., Bratislava 1996, s. 18—24; SLEPCOV, I.: *Obyvatelia severovýchodnej oblasti východného Slovenska...*, c. d., s. 43—52.

v svojej moci celé štyri mesiace. Územie, ktoré takto bolo obsadené, alebo na ktoré rozprestrelí sa medzitým boje, obsahovalo celý medzivodský okres Šarišskej stolice, čiže (ako Albert Berzeviczy vypočítal) temer piatu časť stolice — osemdesiat obcí.“ Ďalej sa v Národných novinách veľmi sugestívne opisuje spustošený kraj počnúc Giraltovcami (zničené polia, lesy, domy, obce i mestečká): „Najdesivejší obraz predstavujú obce, na ktoré boli sa rozprestrelí boje. Podľa stupňa a spôsobu spustošenia poznať, ktoré padli medzi dve bojové línie.“ Je pozoruhodné, že aj táto celkom objektívna správa uvádza, že: „Najzachovalejšie sú dediny, ktorých obyvateľstvo za času invázie ostalo doma.“ Zároveň potvrdzuje a uznáva, „že ruskí vojaci neboli takí zlí, ako sa popredku o nich hovorilo. Pravda, že obrali obyvateľstvo temer o všetko a zaň biedne platili ruskými bankovkami, ale officieri dosť dobre disciplinovali mužstvo, takže žien nedotkol sa nikto, k jarným robotám na poli dodávali ešte i záprahy. Medzivodský železný most, ktorý naši prinútení boli vyhodit' do povetria, Rusi obnovili; i teraz je v úžitku tak, ako ho nechali oni.“ Najotrasnejší pohľad bol vraj na okolie Duklianskeho priesmyku, kde zmizlo z povrchu zeme dvadsať obcí, v ktorých boli iba drevené domy a na zničené mestečko Zborov, kde prebiehali posledné rozhorčené boje. „Slovom, v Šariši vojna narobila na milióny škody“ — konštatuje v závere Berzeviczyho správa.²⁶⁾

Ďalší záujem Slovenska na pohybe východného frontu mal celkom iný, a to ideovo-politický rozmer. Totiž viera v osloboditeľské poslanie cárskeho Ruska mala v slovenskej politike veľkú tradíciu a bola základom tzv. katastrofického scenára možného riešenia slovenskej otázky v rámci Uhorska. Keď sa v zime 1914—1915 ruské vojská dostali na územie Slovenska, nadobúdala mesianistická rusofilská orientácia slovenskej (ale vtedy i českej) politiky „reálnejšiu“ podobu. Blízkosť ruského frontu, výzvy a letáky rozširované aj pre Slovákov v mene cára, ktoré mali dokumentovať „osloboditeľskú misiu“ Ruska, nesporne pomáhali mnohým národnopolitickým reprezentantom vydržať šikanovanie štátnych a vojenských úradov. Najmä v Turčianskom Sv. Martine vládla okolo S. H. Vajanského veľmi „vzrušená nálada, v ktorej sa spoliehalo na Rusov.“²⁷⁾ Veľké vzrušenie však nezasiahlo iba vedúcich činiteľov martinského národnopolitického centra. Možno povedať, že pod nákazlivý vplyv mesianizmu sa dostali aj bývalí odporcovia rusofilskej orientácie – hlasisti, napríklad sám zakladateľ Hlasu Vavro Šrobár. Napokon „čakanie na Rusov“ bolo v tej chvíli významnou zložkou verejnej mienky značnej časti slovenskej spoločnosti, a nie iba úzkeho kruhu národnopolitických reprezentantov. Výstižne to opísal práve V. Šrobár: „Ruské vojská sedeli na severnej strane Karpát a my na juhu, vzdialenou od nich len niekoľko desiatok kilometrov. Žili sme v úžasnom napätí duševnom, očakávajúc, kedy sa pohnú a kedy obsadia Slovensko. Slovenský ľud čakal zozov ako spasiteľa z jarma maďarskej tyranie. Ženičky krmili bravčový dobytok pre nich, vyhrážali sa Maďarom a maďarónom, súdy súdili a zavierali, internovali, vešali a strieľali našich prostých ľudí pre lásku k Rusom.“²⁸⁾

Napriek tomu spomínané „čakanie na Rusov“ zostávalo prevažne pasívnou nádejou a prípad donovalského farára Jozefa Kačku i notára Messersdmida, či perzekúcia Alberta Škarvana a iných slovenských národnopolitických reprezentantov obvinených z vlastizrady, je skôr výnimkou.²⁹⁾ Že práve táto alternatíva riešenia slovenskej otázky v Uhorsku bola v prvom období vojny v slovenských politických kruhoch veľmi živá, dokazu-

²⁶⁾Národné noviny, 1. 6. 1915, článok prevzatý z Budapešti Hírlap.

²⁷⁾Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník (Spomienky, úvahy, štúdie). Praha 1930, s. 134.

²⁸⁾ŠROBÁR, V.: Pamäti z vojny a väzenia (1914—1918). Martin 1946, s. 24.

²⁹⁾Podrobnejšie pozri PEKNÍK, M.: K profilu slovenskej politiky pri vzniku prvej svetovej vojny. Praha 1993, s. 181—184 (rukopis kandidátskej dizertačnej práce).

je aj to, že ešte po vzniku samostatného česko-slovenského štátu považoval za potrebné sa s touto alternatívou vyrovať jeden z popredných predstaviteľov čechoslovakizmu Anton Štefánek: „Keby naši vedúci politikovia a básnici boli zotrvali pri starej konzervatívnej politike — rusofilsko-protičeskej, nemali by sme náš štát československý, nasledovne ani nie slobodu Slovenska. Nieкто bude snáď namietat', že je to náhoda, že orientácia Hurbanova (Vajanského — pozn. M. H.) sa mohla tiež uskutočniť. Pripúšťam, ale udalosti dali za pravdu mladej, v Čechách a českým duchom vychovanej generácii. V politike rozhoduje úspech. Nie pekné teórie, krásne básne, locvitas rusticana...“³⁰⁾

Vo vtedajších vojnových pomeroch bolo priam nemysliteľné, aby slovenská politická reprezentácia otvorenejšie prejavila sympatie k Rusom. Stále, ba s priblížením Rusov k hraniciam Uhorska čoraz viac platilo, že vojna proti Srbom a Rusku napomohla v Uhorsku protislovanskú hystériu, v ktorej bol každý národný pohyb podozrivý. Zbory detektívov striehli na podozrivé slová „zradných panslávov,„ V. Šrobár spomína: „Byty naše, každý pohyb náš stopovali najatí špehúni... Ak sme sa zadržovali doma, boli sme podozriví, že kujeme tajnú zradu, ak sme sa ukázali na stanicích, keď prichádzali vlaky s ranenými alebo vojakmi idúcimi na front, vyčítali nám, že demonštrujeme, že robíme špiónáž, že sa tešíme z veľkého počtu ranených.“³¹⁾ Preto i Národné noviny Slovenskej národnej strany sa obmedzovali iba na strohé uverejňovanie úradných správ a preberali články z nemeckej a maďarskej tlače o situácii na východnom fronte bez vlastného komentára. Ochotne sa však zapojili do úradne podporovanej kampane proti predsudkom a panickému strachu pred ruským vojskom, ktorý sa šíril medzi obyvateľstvom Uhorska. Napríklad: „Premáhať musíme strach pred kozákmi, ktorý sa čudno rozšíril. Najprv treba vedieť, že kozák nie je ludožrút. On je konný vojak ako každý kavalierist, hoci i prichádza z veľkej diaľky. Keď vystupuje hromadne, v masách, tak nie je nebezpečnejší, než ruské vojsko vôbec, o ktorom sa dá konštatovať, že posial' proti nám surovosť boja nerozmnožilo, nezostriilo ukrutnosťami proti národoprávnym zásadám...“³²⁾

Keď sa v máji 1915 ruské vojská vzdialili z územia Slovenska, zahmlili sa aj nádeje, ktoré do nich vkladala slovenská národné uvedomelá spoločnosť. Do istej miery ožili v súvislosti s Brusilovovou ofenzívou roku 1916, ale ani tá neprinesla očakávaný úspech. Takto po ilúziách, ktoré vyplývali z istých úspechov cárskej armády na východnom fronte, sa čoskoro dostavilo vytriezvenie, ktoré nakoniec zavŕšili revolučné udalosti v Rusku roku 1917. Politické kalkulácie so silou ruského cárizmu padli spolu s ním.

M. HRONSKÝ: BEWEGUNG DER OSTFRONT (AUGUST 1914—MAI 1915) UND IHR EINFLUSS UND WIDERHALL IN DER SLOWAKEI.

Die slowakische Historiographie befaßte sich bisher nur oberflächlich mit den Ereignissen an der Ostfront während des 1. Weltkrieges. Der Autor des Beitrages folgt im ersten Teil die Bewegung der Ostfront in ihrer Verwicklung, aber mit der Tendenz der Näherung zur ehemaligen Grenzen des historischen Ungarns. Im zweiten Teil, besonders auf dem Grund der Zeitpresse, folgt die Widerhall und die Einfluß dieser Kriegsvorfälle in der Slowakei. Er folgt einige Richtungen, durch die die Entwicklung der Frontkämpfe inclusiv der mesianistischen Illusionen über der Befreiungsmision des zaristischen Rußlands die slowakische Gesellschaft erfaßt. In diesen Zusammenhangen folgt auch die Frage der Kampfeinsatz und der offiziellen Wertung der Opferwilligkeit der slowakischen Soldaten des V. und VI. Korps, die in dieser Zeit im Rahmen 1. und 4. Armee kämpfen. Dem Autor entgeht nicht auch die Frage des Benehmens der russischen Soldaten im okkupierten slowakischen Gebiet und gibt auch eines plastischen Bild seines Kriegsverheerung.

³⁰⁾Slovenský denník, 21. 2. 1919.

³¹⁾ŠROBÁR, V.: c. d., s. 9.

³²⁾Národné noviny, 24. 9. 1914.